

Pieter Lagrou, *The legacy of Nazi Occupation. Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945-1965, Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, 327 pp., ill., £ 59,95.

De Leuvense historicus Pieter Lagrou verdedigde in 1997 zijn proefschrift onder de titel *Heroes, martyrs and victims*. De keuze voor de Engelse taal was een weerspiegeling van zijn ambitieuze, internationaal-comparatieve opzet. Lagrou werkt intussen voor het Franse Institut d'Histoire du Temps Présent in Parijs maar hield voor de uitgave vast aan de Engelse taal. Het werk verschijnt in een prestigieuze reeks (*Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare*) die als basisopzet het onderzoek naar de wisselwerking tussen socioculturele en militaire geschiedenis heeft.

Het werk van Lagrou past conceptueel perfect in die opzet. Het leverde alvast een visueel zeer mooie uitgave op.

Lagrou bestudeert hoe tijdens de eerste decennia na 1945 het diepgaande trauma van de nationaal-socialistische bezetting werd verwerkt in Nederland, België en Frankrijk. Deze drie eens zo stabiele staten bleven in 1945 getraumatiseerd achter. De neergang van de democratische regimes in 1940 was nog bevestigd door de Duitse bezetting en de vernederende bevrijding door vreemde troepen. De wettelijke machthebbers waren gediscredeerd, de maatschappij intern verdeeld. Bij de collectieve verwerking – of genezing – van dat trauma stond het herwinnen van de machtslegitimiteit en uiteindelijk het voortbestaan van de staten op het spel. Het was cruciaal dat de drie landen de bezettingservaringen konden omvormen tot een nationale collectieve herinnering, een constructie waarbinnen de nationale identiteit hersteld kon worden. In tegenstelling tot de Eerste Wereldoorlog reikte de Tweede evenwel veel minder evidente opties aan voor de opbouw van een 'patriottische' constructie van en over de bezetting.

Lagrou selecteerde drie sociale groepen om te onderzoeken hoe de drie landen dit probleem aanpakten: oud-verzetstrijders, verplicht tewerkgestelden (en dus vaak ook gedwongen gedeporteerden) en ten slotte de slachtoffers van vervolging door de bezetter (om politieke of raciale redenen). Deze drie maatschappelijke groepen vormden, al dan niet vrijwillig, bruikbare fundamenten voor de constructie van een 'nationale' herinnering.

In 1944 stond de Belgische maatschappij voor het grootste probleem. In Frankrijk was er de figuur van Charles De Gaulle en Nederland had haar koningin

als pijler van de nationale eenheid. België daarentegen werd bliksemsnel bevrijd, de Belgische regering kwam snel in aanvaring met het verzet en het land zat vooral in zijn maag met Leopold III. Evenwel blijkt vooral de afzonderlijke weg die Nederland steeds weer opgaat een rode draad doorheen Lagrou's verhaal. De auteur haalt verschillende redenen aan voor deze Nederlandse verschillen: het ontbreken van oud-strijdersverenigingen en hun nalatenschap, de gefaseerde, geleidelijke bevrijding van Nederland en de verwaarloosbare rol van de communistische partij in de naoorlogse politiek.

Het creëren van een wetgeving voor de erkenning van de slachtoffers en helden was evenwel in de drie landen een moeizame taak. Het hield immers in dat de respectieve regeringen categorieën als 'weerstanders' en 'politiek gevangene' na de bezetting juridisch moesten gaan afbakenen en invullen. Een delicate taak, want wie werd erkend als politiek gevangene en wie niet? De collectieve herinnering werd dan ook nog eens in belangrijke mate op deze artificiële, naoorlogse categorieën gebouwd.

Het eigenlijke ondergrondse georganiseerde verzet tijdens de bezetting maakte kwantitatief een minimaal percentage uit van de bevolking. Vaak waren het dan vanuit patriottisch oogpunt ook nog weinig bruikbare elementen, communisten bijvoorbeeld. Niettemin moest dit verzet de mythe van een heroïsche strijd tegen de onderdrukking ondersteunen. Meer dan een concrete groep mensen werd de term 'verzet' een soort patriottische norm die diende als referentiepunt voor de strijdbaarheid van de hele natie. In Frankrijk en België werd de morele erfenis van het verzet de inzet van felle strijd tussen verschillende groepen, waarvan de belangrijkste tweedeling die was tussen communisten en anticomunisten. In Frankrijk zette Charles De Gaulle de verzetserfenis naar zijn hand in een elitaire, militairgerichte en sterk uitsluitende verzetsherinnering. In België was het vooral de koningskwesitie die de politieke strijd om het verzet verdeelde. De uitgebreide en ondoorzichtige wetgeving voor de erkenning van verzet in beide landen is een logisch gevolg van deze jarenlange politieke verdeeldheid. In Nederland neutraliseerde de regering de verdeeldheid door op dirigistische manier de herinnering te organiseren. De Nederlandse staat slaagde er vrij snel in een homogeniserende, uniforme verzetsherinnering te creëren. Individuele verdiensten en particuliere herinneringen werden vervangen door een constructie van Nederlandse eenheid in verzet. Het abstracte monument op de Dam in de Nederlandse hoofdstad, met het voor vele Nederlanders onbegrijpelijke gedicht, symboliseert dit bijna transcendente karakter dat aan het verzet gegeven werd.

Ook de naoorlogse repatriëring van de enorme en zeer heterogene groepen *displaced persons* vanuit Duitsland of elders was een probleem. De geïmproviseerde organisatie van deze repatriëring door de Belgen bleek wonderwel te slagen waar het sterk planmatige en bureaucratische Nederlandse systeem een mislukking werd. De drie landen reageerden anders wanneer het om arbeiders in Duitsland

ging. In Nederland werden deze terugkerende arbeiders met argwaan bekeken en als maatschappelijke groep uitgestoten. In Frankrijk gaan de naoorlogse regeringen (in een imitatie van de Vichy-propaganda en met gebruik van het netwerk van repatriëringsstructuren van de Vichy-regering) zonder onderscheid alle Fransen in Duitsland als 'slachtoffers' bestempelen. Overigens zal 'deportatie', veel meer dan 'verzet', het sleutelbegrip worden in de Franse nationale herinnering. In België werden arbeiders in Duitsland als slachtoffers van onderdrukking en deportatie veel sneller erkend en kregen zij hun aparte plekje naast andere slachtoffers.

De groep van politieke gevangenen was mogelijk het meest heterogeen samengesteld. Deze groep moest het martelaarschap en de opoffering van de natie belichamen. Zij waren voor de natie de morele erfgenen van de slachtoffers van het nazisme: een soort superpatriotten op basis van een onaantastbare morele superioriteit. Hét symbool dat hen na de oorlog moest binden was het concentratiekamp. Het verhaal wordt ontluisterend als Lagrou beschrijft hoe de strijd wordt gevoerd om het gebruiksrecht van de term 'gedeporteerde', dat een soort mythisch concept wordt dat de plek op de hiërarchische ladder van het patriottische pantheon bepaalt. Nederland volgde opnieuw een zeer exclusieve politiek, waarbij individueel leed niet werd erkend. Het land slaagde er op alle vlakken het best in een sterk gecentraliseerde, 'nationale' eenheidsmythe te creëren waarbij 'verzet' van de abstracte Nederlandse natie centraal stond. De prijs voor deze nationale cohesie was het negeren van individueel leed. Frankrijk en België werkten wél een wetgeving uit die het criterium van leed gebruikte en dus de vele aparte gevallen met hun verschillende achtergronden individueel behandelde. Maar toch: joden konden wegens hun specifieke ervaring moeilijk worden ingeschakeld in een nationaal discours. De eerste decennia na de bevrijding erkenden de drie landen de specificiteit van de joodse ervaring niet en besteedde men nauwelijks aandacht aan de holocaust. De bijna totale afwezigheid van de erkenning van het joodse leed is mogelijk de grootste overeenkomst tussen de drie landen.

Lagrou baseert zijn onderzoek vooral op de naoorlogse nationale wetgevingen en de tijdschriften van de vele naoorlogse patriottische groeperingen. Dit is een zeer specifieke invalshoek. Hij laat bewust individuele egodocumenten buiten beschouwing als te 'subjectief'. Af en toe overtreedt hij zijn eigen regel, zoals bijvoorbeeld als hij op p. 195 toch aandacht besteedt aan de impact van arbeid in den vreemde op het individuele bewustzijn. Uit zijn persoonlijke gesprekken met sommigen van deze mensen ontdekte hij een soort nostalgie naar deze periode van jeugd en onbegrensd avontuur. Deze zijdelingse opmerking toont aan dat veel individuen hun eigen particuliere bezetting meemaakten en – belangrijk – op eigen individuele manier verwerkten. Door het bewust weglaten van de individuele herinnering in een confrontatie met de opbouw van de nationale groepsmythe(s) wordt een interessante piste niet bewandeld.

Ook de Vlaams-Waalse tegenstelling ontbreekt in het verhaal volkomen. Lagrou raakt de Vlaamse situatie enkel oppervlakkig aan in zijn introductie en in zijn conclusie. Op p. 8 legitimeert hij die keuze: verzet, economische deportaties en vervolging tijdens de bezetting werden volgens Lagrou niet fundamenteel beïnvloed door de Vlaams-Waalse tegenstelling. Afgezien van de vraag of dit zo is, het argument overtuigt niet. Het boek behandelt immers niet de bezetting maar wel de naoorlogse nationale herinnering. Het gaat er dus om te onderzoeken welke rol de Vlaams-Waalse tegenstelling daarin speelde.

‘Vlaams verzet’ in de zin van Vlaams-nationaal verzet heeft tijdens de bezetting nooit bestaan, zoals Belgisch (Belgisch-nationaal) verzet wel bestond. Er ontstond tijdens de bezetting nooit een organisatie die haar clandestien verzet tegen de Duitse bezetter zelfs maar ten dele baseerde op Vlaams-nationale motieven, geplaatst tegenover Belgische motieven. Het Vlaamse ‘verzet’ van verenigingen als de Nationaal-Socialistische Jeugd Vlaanderen, Nederland Eén!, het Dietsch Eedverbond en het Dietsch Studenten Keurfront richtte zich niet tegen de collaboratiepolitiek of de nationaal-socialistische ideologie *an sich*, maar wel onder meer tegen de negatie van de Groot-Nederlandse gedachte binnen de onvoorwaardelijke, garantieloze collaboratie. Dit ‘verzet’ wilde andere inhoudelijke klemtonen binnen de collaboratiepolitiek. Er opereerde dus nooit een clandestiene organisatie die ondergronds de wapens tegen de Duitse bezetter en zijn medewerkers opnam om het ‘Vlaamse grondgebied’ te bevrijden. Er is bijvoorbeeld ook nooit iemand naar een concentratiekamp gedeporteerd, specifiek wegens zijn of haar Vlaams-nationale overtuiging of actie. Maar er waren natuurlijk wel Vlaamse verzetsstrijders en gedeporteerden. Botste de naoorlogse opbouw van Belgische verhalen met de identiteit van deze Vlaamse politieke gevangenen of was het Belgische schema voor deze mensen onaantastbaar? Lieten alle Vlaamse verzetslui en politieke gevangenen zich gewillig in het patriottische discours meevoeren? Bestond er in de opbouw van die nationale mythes binnen het omvangrijke verenigingslandschap van deze ‘nationale’ bewegingen iets als een Vlaams-Waals onderscheid? Waarschijnlijk werd in de Waalse en Vlaamse verzetspers dezelfde retoriek gebruikt, maar werd er intern dan nooit gedebatteerd? Op p. 300 beeldt Lagrou de affiche af van het ‘IJzerfront voor België’ (1953) met als ondertekening “*Two generations, two sites of memory, two nations.*” Dit refereert aan een dubbelmanifestatie (Breendonk-Diksmuide) in oktober 1953, georganiseerd door het Comité d’Appel au Pays uit onvrede met de roep om amnestie die tijdens de reguliere IJzerbedevaart was opgedoken. De sterke man achter deze manifestatie was de oud-verzetsman Jean Fosty, die later in het Front démocratique des Francophones (FDF) terecht zou komen. Het is jammer dat Lagrou daar verder in de tekst nergens op ingaat en bijvoorbeeld deze gebeurtenis niet gebruikt om te onderzoeken hoe de Vlaamse ‘vaderlandslievende’ kringen tegenover dergelijke initiatieven stonden.

De ambitieuze, internationale opzet heeft Lagrou een duidelijk afgebakende invalshoek doen kiezen. Dat is noodzakelijk en dus volkomen legitiem, maar het is jammer dat hij niet gewoon consequent toegeeft dat daardoor belangrijke onderdelen door zijn onderzoeksfilter vallen. Hij probeert daarentegen het belang van deze zaken met enkele uitspraken te minimaliseren, wat soms resulteert in bijzonder ongenueanceerde en wat vreemd geplaatste passages.

Besluitend is dit een indrukwekkend onderzoek, gegoten in een helder, zeer leesbaar en fraai uitgegeven boek dat niet enkel letterlijk grensverleggend genoemd mag worden. Lagrou geeft het goede voorbeeld door resoluut voor het internationale kader te kiezen. Zijn conclusies zijn dan ook vernieuwend en origineel. Het boek doorbreekt klassieke vragen en is een aansporing voor nieuw, gedurfd onderzoek.

NICO WOUTERS [KAPELLENSTEENWEG 361/1, B-2920 KALMTHOUT]